

dir?" sorusuyla başlar. Risâlede Allah'ın sıfatları (sıfât-ı ma'nevîyye), meleklerin mertebeleri ve isimleri, dört büyük kitap ve **suhuf***'un indirildiği peygamberler, nebî ve resullerin sayıları ve adları, cennet ve cehennem görevlileri dışındaki bütün canlıların ölecekleri ve ölümlerinden sonra diriltilecekleri, hesap, cennet ve cehennemin ebedîliği konularına yer verilerek bu konularda şüphe edenlerin küfre gireceği belirtilir. Kadere iman anlatılırken Allah'ın, varlıkları yarattıktan sonra onlara hidayet yolunu gösterdiği, **kalem***'i ve levh-i mahfûzu da yaratıp kaleme kulların amellerini yazmasını emrettiği, itaat ve isyanın ezelde Allah'ın takdirine bağlı olduğu, ancak Allah'ın kulların itaat etmelerini murat edip razı olduğu, isyanı yasaklayıp ona nızâ göstermediği belirtilir. Risâlenin son bahsini iman konusu teşkil eder. Burada akıl, ruh, kalp ve cesette Allah'ın hidayeti olan bir nur bulunduğu için imanın bölünemeyeceği, esasının tevhidden ibaret olduğu, ibadetleri, melekleri, ilâhî kitapları, peygamberleri sevmenin ve kadere razı olmanın imana dahil bulunduğu, fakat ibadetleri yerine getirmenin imanın dışında kaldığı, imanın Allah'ın hidayeti olması itibarıyla kadîm, kulda tasdik, ikrar ve amel şeklinde tezahür etmesi itibarıyla de hâdis olduğu anlatılır.

Dinî akideleri Ehl-i sünnet ilkeleri doğrultusunda halka öğretmeyi amaçlayan ve delillerden tamamen tecrit edilmiş bulunan risâle, ilk dönemlerde Ehl-i sünnet câmiasının benimsediği **âmentü*** esaslarını belirtmesi bakımından önemlidir. Risâle Endonezya, Jawa ve Malezya gibi Uzakdoğu İslâm ülkelerinde çok meşhurdur. A. W. Juynboll tarafından 1881'de *Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde* [van Nederlandsch-Indië, V, 215-267] ve F. Kern tarafından da 1912 yılında *Zeitschrift für Assyriologie*'de yayımlanmıştır. Risâlenin bilinen iki şerhi vardır: 1. *Qatrü'l-ğays şerhu mesâ'ili Ebi'l-Leyş*. Muhammed b. Ömer en-Nevevî'nin yaptığı bu şerh Kahire (1301) ve Mekke'de (1311) yayımlanmıştır. 2. *Behcetü'l-ʿulûm*. Müellifi bilinmeyen bu şerh de basılmıştır (Berlin 1945).

BİBLİYOGRAFYA :

Brockelmann, *GAL*, I, 196; *Suppl.*, I, 348; II, 814; Sezgin, *GAS*, I, 449; J. Schacht, "Abu'l-Layth al-Samarqandî", *EI*² (İng.), I, 137; J. Van Ess, "Abu'l-Layth Naşr b. Moḥammad b. Aḥmad Samarqandî", *EIr.*, I, 332-333.

YUSUF ŞEVKİ YAVUZ

BEYÂNÜ'İ-EDYÂN

(بيان الآديان)

XI. yüzyılın ikinci yarısında yaşayan
Ebû'l-Meâli'nin dinler ve
mezheplerle ilgili eseri.

Ebû'l-Meâli Muhammed b. Ubeydullah İranlı bir yazardır. Eserinde kendisini Ebû'l-Meâli Muhammed b. Ubeydullah b. Ali b. Hasan b. Hüseyin b. Ca'fer b. Ubeydullah b. Hüseyin b. Ali b. Ebû Tâlib diye tanıtmaktadır (s. 13). Hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. Ailesi uzun süre Belh'te oturmuştur. *Beyânü'l-ed-yân*'da verdiği bilgilerden onun eserini kaleme aldığı Gazne'de bulunduğu ve sarayla yakın ilişkisinin olduğu anlaşılmaktadır.

Beyânü'l-ed-yân, on ikinci imanın doğumundan 230 yıl sonra (485/1092) Farsça olarak kaleme alınmıştır (Ebû'l-Meâli, s. 46). Hacmi küçük olmakla birlikte bu sahada yazılmış en eski Farsça eserdir. Yazar sultanın meclisinde İslâm öncesi din ve mezheplerle "yetmiş üç fırka"ya dair hadisin konu edilmesi üzerine *Beyânü'l-ed-yân* adını verdiği bu eseri kaleme aldığını belirtir (s. 14). Beş bölümden oluşan eserin ilk bölümünde Persler, Bizanslılar, Kiptiler, Habeşliler, Türkler, Hintliler ve diğer kavimlerle Grek filozoflarında tanrı inancının mevcudiyeti; ikinci bölümde Câhiliye putperestliği, Yunan felsefesi, Yahudilik, Hristiyanlık, Mecûsîlik, Seneviyye, Sâбие vb. İslâm öncesi inançlar; üçüncü ve dördüncü bölümlerde yetmiş üç fırkaya dair hadis zikredilerek bu vesile ile İslâm mezhep ve fırkaları anlatılmakta; son bölümde ise özellikle İran'da ulûhiyyet ve nübüvvet iddia eden sapık kişi ve fırkalar hakkında orijinal bilgiler verilmektedir. Bu son bölüm uzun süre kayıp olduğundan birçok tercüme ve neşirde yer almamış, ancak yakın zamanlarda M. T. Dânişpezûh tarafından bulunup neşredilmiştir.

Müellif eserini hazırlarken faydalandığı kaynakları da zikretmektedir. Bunlar arasında Makdisî'nin *el-Bedʿ ve't-târîh*'i, Bîrûnî'nin *Ârâʿü'l-Hind*'i (müellifin *Ârâʿü'l-Hind* diye verdiği eser *Tahkîk mâ li'l-Hind*'dir), Ebû İsa el-Verrâk'ın *el-Maḳâlât*'i de bulunmaktadır.

Beyânü'l-ed-yân Charles Schefer (*Cherestomathie persane*, Paris 1883, I, 131-171) ve Abbas İkbâl (Tahran 1312 hş./1933) tarafından beşinci bölümü eksik olarak, Hâşim Râzî (Tahran 1342 hş./1963) tara-

findan ise tam olarak neşredilmiştir. Yahyâ el-Hasşâb eseri Arapça'ya (*Mecelletü Külliyyeti'l-âdâb*, Kahire 1957, XIX/1, s. 11-58), Henri Massé ise "L'Exposé des Religions" (*RHR*, XCIV [1926], s. 17-75), başlığıyla Fransızca'ya yine beşinci bölümü eksik olarak çevirmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Ebû'l-Meâli Muhammed b. Ubeydullah, "Kitâbü Beyâni'l-ed-yân" (trc. Yahyâ el-Hasşâb), *Mecelletü Külliyyeti'l-âdâb*, XIX/1, Kahire 1957, s. 11-58; A. Christensen, "Remarques critiques sur le Kitâb Bayâni'l-adyân d'Abu'l-Ma'âli", *MO*, V-VI (1911-12), s. 205-216; H. Massé, "Abu'l-Ma'âli", *EI*² (Fr.), I, 141; J. Van Ess, "Abu'l-Ma'âli", *EIr.*, I, 334-335.

MEHMET AYDIN

BEYÂNÜ MEZHEBİ'İ-BÂTİNİYYE

(بيان مذهب الباطنية)

Zeydiyye âlimlerinden
Muhammed b. Hasan ed-Deylemî'nin
(ö. 711/1311 [?])
Bâtıniyye'nin tenkidine dair eseri.

Aslen Deylemli olan Muhammed b. Hasan'ın Yemen'e giderek San'a'ya yerleştiği ve ilmî faaliyetlerini burada yürüttüğü bilinmektedir. 711 (1311) veya 707 (1308) yılında memleketine dönerken Vâdimur denilen yerde vefat etmiştir. Hayatı hakkında yeterli bilgi bulunmadığı gibi kelâmla ilgili görüşleri de bilinmemektedir. *el-Mişkât mine'l-mevâniʿi'l-mürdiyye*, *es-Şirâtü'l-mustaḳim* ve *Ḳâvâʿ idü ʿakâʿidi Âli Muḥammed* adlarını taşıyan üç eser yazmıştır. Sonuncu kitapta ehl-i beytin faziletleri, Zeydiyye'nin ashop hakkındaki olumlu tutumları, İmâmiyye'nin bu konuya dair görüşlerinin dinî ve ilmî temellerden yoksun bulunduğu, Bâtıniyye'nin İslâmiyet'i içten yıkmaya çalışan gayri İslâmî bir mezhep olduğu gibi konulara yer verilir.

Beyânü mezhebi'l-Bâtıniyye, Deylemî'nin 1307'de tamamladığı kaydedilen *Ḳavâʿ idü ʿakâʿidi Âli Muḥammed* adlı kitabın üçüncü "fenn"inin beşinci faslından ibarettir. Müellif, Bâtıniyye'yi red maksadıyla yazdığı bu bölümün, Hamîd b. Ahmed el-Mahallî'nin (ö. 653/1255) *el-Hüsâmü'l-bettâr li-mezhebi'l-Ḳarâmiḫati'l-küffâr* adlı kitabının hulâsası olduğunu belirtmektedir (s. 102). İslâm beldelerinde pek çok seyahate çıktığını, fırkalar konusundaki bilgisini bu seyahatleri sırasında yakından görerek ve ayrıca okuyarak elde ettiğini ifade eden müellif, Bâtıniyye'yi red ve tenkit ederken bizzat onların yazdığı eserlere ve bu

konuda uzman olan iki Zeydî âlimi İbn Mâlik ile Şerîf Yûsuf el-Hüseynî'nin yazdıklarına dayandığını da kaydeder.

Deylemî eserinin başında Bâtîniyye'yi ve fikirlerini özet olarak anlattıktan sonra tafsilâta geçer. Birinci kısımda Bâtîniyye'nin kurucularının İslâm'a kin besleyen dinsizler, felsefeciler, Mecûsiler ve yahudiler olduğunu, bunların etrafa dâîler (misyonerler) göndererek düşüncelerini yaydıklarını, en önemli dâîlerin tasavvuf perdesine bürünen Meymûn el-Kaddâh ile oğlu Abdullah olduğunu belirtir. Müellife göre İslâm düşmanlığını, Ali ve evlâdını istismar ederek gizleyen Bâtînîler maksatlı kimseleri, cahil sûfîleri, her şeyi mubah saymaya meyilli ve dünyalık temin etmek isteyen kişileri çevrelerinde toplamışlardır.

İkinci kısımda Bâtîniyye fırkalarının, sayısı on beşe ulaşan çeşitli isimlerinden bahsedilmektedir. Bunlar Bâtîniyye, Kârâmita, Karmatiyye, İsmâiliyye, Mübârekiyye, Seb'iyye, Ta'îmiyye, İbâhiyye, Melâhîde, Zenâdika, Mezdekiyye, Bâbekiyye, Hürremiyye, Muhammire ve Hurremdîniyye'dir.

Üçüncü kısımda Bâtînîler'in, mezheplerini kabul ettirmek için uyguladıkları metotlar (hileler) sıralanır. Müellif, kendi aralarında belli bir sistemle sıralanan ve sayıları dokuza ulaşan bu metotların sonuncusunda adayın tam bir Bâtînî kabul edildiğini, bu şekilde dinsiz ve İbâhî yapıldığını ifade eder.

Dördüncü kısımda Bâtînîler'in akîdelerini ele alan müellif, onların "sâbık" ve "tâlî" diye iki ilâh kabul ettiklerini, âlemin (maddenin) yaratılmamış olduğuna ve insanların yıldızların tesir ve idaresi altında bulunduklarına inandıklarını, imamlara tanrılık izâfe ettiklerini, nübüvveti, mucizeyi ve öldükten sonra dirilmeyi inkâr ettiklerini belirtir.

Beşinci kısım Bâtînîler'in te'vil görüşüne ayrılmıştır. Burada onların ibadetleri bütün İslâm âlimleri tarafından anlaşılanın tamamen dışında kalan mânalara yorumladıkları, haramları mubah saydıkları ifade edilir ve Bâtînîler'in âyet ve hadis te'villerinden örnekler verilir, ayrıca Bâtînîler'deki hurûfîliğe temas edilir.

Müellif eserinin altıncı ve son kısmında Bâtînîler'i çeşitli inançlarından dolayı tekfir eder. Bu inançlar arasında iki tanrı sistemi, âlemin ezeli oluşu, peygamberler ve melekler hakkındaki fark-

lı anlayış, imamlara ilâhî vasıflar izâfe edilmesi, kıyamet hakkındaki inançlar, insanları yıldızların idare etmesi gibi hususlar yer alır.

Deylemî her ne kadar Bağdâdî'nin *el-Farq beyne'l-fırak* ve Gazzâlî'nin *Fe-dâ'ihu'l-Bâtîniyye* adlı eserlerinden faydalandığını zikretmiyorsa da *Beyânü mezhebi'l-Bâtîniyye*'nin muhtevası bu iki kitapla karşılaştırıldığında aralarında büyük bir benzerlik olduğu ortaya çıkmaktadır ki bu durum Deylemî'nin adı geçen eserlerden istifade etmiş olduğu kanaatini vermektedir (bk. Bağdâdî, s. 297, 303; Gazzâlî, s. 11, 21-32).

Bilinen tek yazma nüshası Yemen eski meliki İmam Yahyâ'nın kütüphanesinde bulunan eser, 1938 yılında R. Strothmann'ın tashihi ile Alman Müsteşrikleri Cemiyeti tarafından orta boy 140 sayfa olarak İstanbul'da bastırılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Baghdadi, *el-Farq* (Abdülhamîd), s. 297, 303; Gazzâlî, *Fe-dâ'ihu'l-Bâtîniyye* (nşr. Abdurrahman Bedevî), Kahire 1383/1964, s. 11, 21-32; Muhammed b. Zübâre, *Mülhaku'l-Bedrî't-tâli* (Şevkânî, *el-Bedrî't-tâli* içinde), II, 194; Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 241; Deylemî, *Mezhebü'l-Bâtîniyye* (nşr. R. Strothmann), nâşirin mukaddimesi, s. v-t; Zirikî, *el-A'elâm* (Fethullah), VI, 86-87; *el-Kâmûsü'l-İslâmî*, II, 422-423.

MUSTAFA ÖZ

BEYÂNÜLHAK

(بيان الحق)

II. Meşrutîyet'ten sonra yayımlanan
dinî, edebî, siyasî ve
fennî muhtevalı haftalık gazete.

İstanbul'da 9 Ramazan 1326 - 24 Zilkade 1330 (5 Ekim 1908 - 4 Kasım 1912) tarihleri arasında 182 sayı yayımlanmıştır. Cem'îyyet-i İlmîyye-i İslâmiyye'nin yayın organı olarak imtiyaz sahipliğini, Âyan Meclisi reisliği de yapmış olan Şehrî Ahmed (Râmiz) Efendi (sy. 1-43), İstanbul mebusu Nasuhfendizâde Mustafa Âsım (sy. 44-182); başyazarlığını Hürriyet ve İtilâf Fırkası liderlerinden Âyan azalığı ve şeyhülislâmlık görevlerinde de bulunan Tokat mebusu Mustafa Sabri Efendi yapmıştır. Mesul müdürlüğünde ise Mehmed Fatin (sy. 1-25), Mimarzâde Mehmed Ali (sy. 26-43) ve Kilisli Muallim Mehmed Münir (sy. 44-182) bulunmuşlardır.

Gazetenin birinci sayısındaki "Beyânülhakk'ın Mesleği" başlıklı yazıda, "emir bi'l-ma'rûf ve nehiy anil-münker" âye-

tinden (Âl-i İmrân 3/104, 114) yola çıkıldığı belirtilerek Meşrutîyet'in getirdiği hürriyet havası içinde, "İffet ü istikamet, hamîyyet, hemcinsine muavenet, sûret-i meşrûada hürriyet, ciddiyât ile ülfet, zulm ü istibdâda nefret, ulûm ve fûnuna muhabbet gibi hissiyyât-ı fâzılayı ta'mîme medâr olacak neşriyat ile millet-i necîbe-i Osmâniyye'nin seviyye-i fikriyyelerini yükseltmeye çalışacak ve bilhassa dîn-i İslâm'ın mâni-i terakkî olması gibi zunûn u tekavvülâtın butlânını bihavlihî teâlâ isbat edecektir" sözleriyle gazetenin tutacağı yol belirtilmiştir.

Gazetenin muhtevasını daha çok dinî, edebî, siyasî ve fennî konular oluşturmuş, bu konular için "makâlât-ı dîniyye, ictimâiyye ve târîhiyye", "kısım-ı edebî" ve "müteferrikât" bölümleri teşkil edilmiştir. Bütün yazılarda ilmî bakışın esas alındığı belirtilen gazetede çok sayıda dinî, tarihî ve sosyal konulu makale yanında genellikle İslâmî muhtevalı şiirlerden meydana gelen edebiyat bölümü de büyük bir yer tutmaktadır. "Müteferrikât" başlığı altında ise halkın dinî konulardaki şikâyetlerine, bunlara verilen cevaplara, gazete ile yazışan kişilerle açık haberleşmelere ve bazı hatırlatmalara yer verilmiştir.

Dinî konularla siyasî meselelerin bir arada yürütüldüğü gazetenin çoğu yazılarında âyet ve hadis yer aldığından her sayının ön sayfasına, "Ekseri makâlâta âyet-i kerîme ve ehâdis-i nebiyye dercedilmiş bulunduğu nazar-ı itibara alınarak riâyetsizlikte bulunulmaması rica olunur" uyarısı konulmuştur.

Gazetenin bütün sayılarında Meşrutîyet övülmüş, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne olan bağlılık vurgulanmıştır.

Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın kuruluş beyannâmesinin 21 Kasım 1911'de hükümete sunulması gazetede "Hürriyet ve İtilâf Fırkası" başlığıyla duyurulmuş, Meşrutîyet'in varlığıyla gerçekten ihtiyaç duyulan şeylerden birinin böyle bir fırkanın kurulması, diğerinin ise hürriyet içinde birlik ve beraberlik olduğu belirtilmiştir. Bundan dolayı fırkanın kuruluşu takdirle karşılanmış ve başarılı olması dileğinde bulunulmuştur (sy. 137). *Beyânülhakk*'ın başyazarı Mustafa Sabri'nin Hürriyet ve İtilâf Fırkası kurucuları arasında yer alması, Cem'îyyet-i İlmîyye-i İslâmiyye'nin politika yaptığı iddialarına yol açmış, buna karşı Ermenekli M. Saffet, "İzâh-ı Hak ve Hakikat" baş-